

«КРОПИВИНИ БАЙКИ»: САЦЫЯКУЛЬТУРНЫ КАНТЭКСТ

Беларускі байкапісец Кандрат Крапіва – асобная яскравая старонка ў гісторыі шматнацыянальнай савецкай літаратуры. Па сутнасці, усе літаратурнаўчыя працы, прысвечаныя даследаванню жанру байкі, ілюстраваліся матэрыялам беларускага байкапісца. Байкі Крапівы перакладаліся на многія мовы народаў Савецкага Саюза. Першымі, хто звярнуўся да інтэрпрэтацыі баек Крапівы роднай мовай, як выяўляецца, былі ўкраінцы. Паводле біябібліяграфічнага слоўніка «Беларускія пісьменнікі», на рускай мове байкі Крапівы асобным выданнем з’явіліся толькі ў 1969 г.¹

Ва Украіне папулярнасць Кандрата Крапівы распачалася ледзь не ў адзін час з папулярнасцю ў роднай Беларусі. Байкі беларускага пісьменніка выходзілі па-ўкраінску асобнымі кнігамі ў 20-х, 30-х гг. XX ст., уключаліся ў анталагічныя выданні, прысвечаныя гумарыстычным, сатырычным жанрам, і ў пасляваенны перыяд. Як паказалі нашы даследчыкі Т. Кабржыцкая, В. Рагойша, Р. Хромчанка ў грунтоўных працах, прысвечаных кампаратывісцкаму разгляду развіцця ўкраінскай і беларускай літаратур першай трэці XX ст., гэта быў час вельмі актыўнага ўкраінска-беларускага літаратурнага ўзаемадзеяння, што знаходзіць пацвярджэнне як на ўзроўні кантакталогіі, так і ў плане тыпалогіі.

Тагачасныя ўкраінскамоўныя пераклады баек Крапівы сведчаць найперш пра ўвагу ўкраінскіх літаратараў да творчасці беларускіх пісьменнікаў. Узнаўленні твораў Крапівы сродкамі ўкраінскай мовы даюць падставы меркаваць пра спецыфіку тагачаснага мастацкага перакладу. Акрамя таго, у выніку глыбейшага даследавання гісторыі з’яўлення баек Крапівы ва

¹ Кондрат Крапива. Избранные басни / авториз. пер. с белорус. В. Корчагина. М., 1969.

Украіне нам удалося прасачыць, як творчы даробак Крапівы-байкапісца быў скарыстаны ва ўнутрыўкраінскіх дыскусіях адносна перспектывы існавання жанру байкі як такога.

З летапісу ўкраінскамоўнага перакладу баек Крапівы

Першы перакладчык баек Кандрата Крапівы на ўкраінскую мову – пісьменнік Сяргей Піліпенка (1891–1934). У яго выкананні яшчэ ў 1928 і 1930 гг. убачылі свет два выданні баек беларускага пісьменніка пад назвай «Кропівині байки». С. Піліпенка (выступаў пад псеўданімамі Плугатар, Калючы, Слухач і інш.) вучыўся на гістарычным факультэце Кіеўскага ўніверсітэта на аддзяленні славістыкі. Быў выключаны з рады студэнцтва за рэвалюцыйную дзейнасць. У 1919 г. адышоў ад пазіцый эсэраў, прыняўшы лінію кампартыі. Сваю творчую платформу Піліпенка звязаў з аб'яднаннем літаратараў «Плуг», узначаліўшы яго. У канцы 1920-х гг. Піліпенка – кіраўнік некалькіх важных у культурным жыцці Украіны арганізацый. Ён – стваральнік і кіраўнік выдавецтва «Книгоспілка» і Дзяржаўнага выдавецтва Украіны, ён жа дырэктар створанага пры Народным камісарыяце асветы Інстытута літаратуры імя Тараса Шаўчэнкі. Такім чынам, Піліпенка знаходзіўся ў цэнтры афіцыйнай культурнай палітыкі рэспублікі. І сталася так, што ў творчым шматгалоссі, што вызначала культурнае жыццё Украіны, такія вядучыя ўкраінскія пісьменнікі, як Сяргей Піліпенка і Мікола Хвылявы, змагаючыся за росквіт роднай нацыянальнай украінскай літаратуры, адстойвалі розныя погляды на свае прафесійныя задачы.

У знакамітай літаратурнай дыскусіі 1925–1928 гг., што з падачы літаратурнай групы «ВАПЛІТЕ» асэнсоўвала перспектывы, новыя шляхі і формы нацыянальнага адраджэння ў мастацтве, Піліпенка як кіраўнік «Плуга» выступіў апанентам вапліціян. Аднак, як вядома, вынікі рэпрэсіўнага падыходу да ўкраінскай творчай інтэлігенцыі ў 1930-х гг. былі трагічнымі для многіх актыўных і нацыянальна свядомых дзеячаў. Як Піліпенка, так і Хвылявы трапілі ў лік «ворагаў краіны, народу, кампартыі». М. Хвылявы ў знак пратэсту супраць гвалтоўнага рэжыму самачынна пайшоў з жыцця ў 1933 г. С. Піліпенка ў 1933 г. быў выключаны з кампартыі як «небольшевик за искажения национальной политики, идеологическую неустойчивость и примирительное отношение к буржуазно-националистическим элементам». У 1934 г. ён як «вораг народа» быў расстраляны, а ў 1957 г. яго афіцыйна рэабілітавалі «за отсутствием состава преступления».

Першыя пераклады баек Крапівы пад назвамі «Мандат», «Цапище», «Образ», «Ширый піп» Піліпенка ўключыў у зборнік сваіх арыгінальных

твораў «Байкі», што ўбачыў свет у 1927 г. у выдавецтве «Український робітник». Затым у Дзяржаўным выдавецтве Украіны выйшлі першае (1928) і другое (1930) выданні твораў беларускага байкапісца пад назвай «Кропівині байкі», усе пераклады ў якіх выканаў С. Піліпенка. Першае выданне ў параўнанні з другім было некалькі сціплейшым, карацейшым на пяць твораў. У выданні 1930 г. пад адной вокладкай апынуліся 20 твораў Крапівы. Выкарыстаўшы варыянт першага выдання, у другое Піліпенка ўключыў таксама згаданыя пераклады, змешчаныя ў зборніку яго арыгінальных твораў, і пераклад байкі «Махальнік Іваноў». Ва ўкраінскім перакладзе назвы гэтых твораў наступныя: «Соромливий», «Мандат», «Шуляк і тетерук», «Метр», «Дипломований баран», «Образ», «Чорт», «Бик та корова», «Рак», «Віл та гедзь», «Сука в дзбані», «Цапище», «Вовк та ягня», «Баба», «Махальник Іванов», «Нянька», «Сова, осел і сонце», «Маковики», «Щирий піп». Завяршае выданне невялікае «Післяслово».

Заўважым, што на тытуле ўкраінскіх выданняў Крапівы пазначана наступнае: «Переказав С. Пилипенко». Словам «переказав», па сутнасці, вызначаецца пазіцыя С. Піліпенкі як творцы, што ўзнаўляў байкі беларускага аўтара сродкамі ўкраінскай мовы. Зрэшты, перакладчык палічыў патрэбным больш дакладна ахарактарызаваць свае прынцыпы перакладчыцкай дзейнасці. У прыватнасці, Піліпенка адзначыў, што творы Крапівы ён падаваў у рознай апрацоўцы, «то ближчій, то дальшій від оригіналу, але скрізь що мога зберігаючи основні риси, вислови й порівняння білоруського першотвору. Лише іноді (як от у байці “Чорт”) дано зовсім іншу кінцівку – “мораль”. Подекуди байки трохи скорочені, подекуди запропоновані інші прізвища дієвих осіб – так, як це споконвіку робиться, пересаджуючи байки на іншу мову, як Крилов робив з байками Лафонтена, Глібов – із байками Крилова. Тому абсолютної точності тут нема, бо її нема взагалі в таких випадках»¹.

Першае выданне кнігі «Кропівині байкі» (1928) атрымала схвальныя водгукі ў беларускім друку. Часопіс «Узвышша» (1929. № 8) надрукаваў рэцэнзію А. Цітова, у часопісе «Маладняк» (1929. № 2) была змешчана рэцэнзія Хв. Шынклера. Заўважым, што ў біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» памылкова пазначана, што Хв. Шынклер ацэньваў другое выданне перакладаў баек Крапівы – «Кропівині байкі» (1930). На самай справе і першы, і другі даследчыкі разглядалі выданне 1928 г. Рэцэнзенты, па сутнасці, звяртаюць увагу на тыя ж адметнасці перакладу, якія ахарактарызаваў сам перакладчык. Гаворка ідзе найперш пра дапасаванасць беларускага арыгінальнага тэксту да тых новых умоў, у якія трапляе

¹ Піліпенка С. Передмова до другого видання // Кропівині байки. Вид. 2-е / переказав С. Пилипенко. Харків, 1930. С. 7.

перакладны тэкст. Падобная практыка Піліпенкі ў рэцэнзіях не столькі асуджаецца, колькі проста канстатуецца. І гэта не выпадкова, бо змена прозвішчаў персанажаў, іх імёнаў, перайначванне геаграфічных назваў, тапанімікі дзеяння – усе названыя прыёмы мелі месца на пачатку XX ст., калі беларускі нацыянальны тэатр, адчуваючы вялікі голад на ўласны сцэнічны рэпертуар, актыўна і з поспехам карыстаўся п’есамі ўкраінскіх драматургаў. Менавіта ў такой «апрацоўцы» перад беларускімі гледачамі ставіліся творы Івана Катлярэўскага, Марка Крапіўніцкага. «Наватарства» апраўдвалася, бо дзеянне твораў, перанесенае на беларускі нацыянальны грунт, успрымалася беларусамі як карцінкі з уласнага жыцця.

Падобны эффект уздзеяння на ўкраінскую аўдыторыю мелі і «пераказаныя» па-ўкраінску Сяргеем Піліпенкам байкі Кандрата Крапівы. Украінскія версіі баек друкаваліся ва ўкраінскім календары за 1929 г., трапілі яны і на старонкі чытанак для самадзейных дэкламатараў, гучалі з клубнай і сельбудаўскай эстрады. Як пісаў С. Піліпенка, «артысты знайшлі сабе сярод баек Крапівы карысны матэрыял»¹. Відаць, і само імя Кандрат з таго часу апасродкавана ўпісалася ў сатырычны лексікон украінцаў. Сёння, звяртаючыся да адмоўных рыс жыцця народа, украінскія аўтары сатырычных твораў героя адлюстраваных падзей даюць імя Кандрат. Заўважым, што інтэрнэт у сайтах на тэму «Кіндрат Кропива і Украіна» выдае інфармацыю пра выступленні ўкраінскага ансамбля «Кобза» з сатырычнымі нумарамі пра Кандрата. Існуюць і такія паведамленні: пад дэвізам «падпольшчык Кандрат» адбываецца расследаванне ва ўкраінскай Радзе рознага роду злоўжыванняў на тэрыторыі антытэрарыстычных ваенных дзеянняў...

Зрэшты, увага да баек Кандрата Крапівы з боку літаратурных колаў не спынялася і не спыняецца. Новыя пераклады баек беларускага пісьменніка, якія ўвайшлі ў выданні «Пісні з Білорусі» (1957), у двухтомную анталогію «Білоруська радянська поезія» (1971), выкананы перакладчыкамі з улікам тых новых патрабаванняў, што ставіла мастацтва перакладу перад творцамі. Кніга «Пісні з Білорусі» была выдадзена напярэдадні мастацкага форуму – Тыдня беларускай літаратуры ва Украіне. Выданне знаёміла ўкраінскага чытача з творамі 37 беларускіх майстроў паэтычнага цэха. Кандрат Крапіва быў прадстаўлены напісанымі ў 1950-х гг. байкамі, якія ўвайшлі ў кнігу ў перакладзе М. Яравога, – «Піп та папуга», «Льотчик та блоха», «Дитина, Їжак та Змія». Анталогія «Білоруська радянська поезія», маючы досыць вялікую плошчу друкаваных старонак, змясціла 15 баек Кандрата Крапівы. Сярод перакладчыкаў беларускага байкапісца – цудоўны майстар украінскага мастацкага перакладу Дмытро Білабус. Яму належаць 11 пера-

¹ Піліпенко С. Вказ. твір. С. 16.

кладаў твораў Крапівы. Заўважым, у біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» сярод перакладчыкаў баск Крапівы пазначаны – побач з Д. Білавусам – нехта В. Білавус. Гэта памылка, ніякага ўдзелу В. Білавуса ва ўкраінскамоўнай прэзентацыі твораў Крапівы не было. Акрамя Д. Білавуса, да перакладу баск Крапівы ў анталогіі далучыліся В. Лагада, С. Васкрасенка, В. Юхімовіч. Аднак у адпаведным матэрыяле біябібліяграфічнага слоўніка імя В. Юхімовіча як перакладчыка Крапівы чамусьці не пададзена.

Пераклады баск Крапівы ўвайшлі таксама ў выданне «Білоруський гурмор» (1957), да баск беларускага пісьменніка неаднойчы звяртаўся ўкраінскі рэспубліканскі друк. З прычыны папулярнасці беларускага аўтара некаторыя яго байкі атрымалі некалькі ўкраінскамоўных перакладаў. Многія з пераствораных С. Піліпенкам баск Крапівы загучалі па-ўкраінску ў выкананні іншых майстроў мастацкага слова. Так, у прыватнасці, мы маем магчымасць супаставіць узнаўленні твораў Крапівы «Дыпламаваны баран», «Дзед і баба», «Еш, дурань, бо то з макама», выкананыя С. Піліпенкам і Д. Білавусам. Сучасны перакладчык адмаўляецца ад вольнага перакладу назваў твораў. І калі С. Піліпенкам байка Крапівы «Дзед і баба» падаецца пад назвай «Баба», то Д. Білавус захоўвае аўтэнтычны заглавак твора, што ў яго перакладзе падаецца як «Дід та баба». Мараль байкі «Дыпламаваны баран» у арыгінале закладзена ў наступную фразу: «Другі баран – ні “бэ”, ні “мя”, // А любіць гучнае імя». С. Піліпенка, як заўважыў у рэцэнзіі Хв. Шынклер, «залішне расшыфраваў гострасць маралі», падаў яе «больш спрошчана». У Піліпенкі чытаем: «Ій-право, дипломаваны барани // І серед нас торують шлях лобами». Д. Білавус знайшоў магчымасць не адступіць ад аўтарскага вобраза: «Такий баран ні “бэ”, ні “ме” не втне, // А полюбя ім’я гучне». У новым перакладзе, хоць і даўжэйшым стаў першы радок маралі, захавана аўтарская рыфма, перададзена аўтарская іронія. У байку «Еш, дурань, бо то з макама» Піліпенка ўводзіць уласнае ўдакладненне, называючы страву з украінскай нацыянальнай кухні «макавікі». Здаецца, вялікага граху ў тым няма, рэцэнзенту Хв. Шынклеру нават спадабаўся гэты мамонт «українізації». Аднак жа макавікі – сапраўды смачная ежа, і ідэя несумленнасці гаспадыні, ці, шырэй, падман аднаго чалавека другім, у гэтым варыянце прагучаць не можа. Аўтарская іронія – галоўнае ў байцы – знікае. Д. Білавус тонка ўлавіў прыхаваны «макаў падтэкст». У яго ўзнаўленні гаворыцца пра «няўдалую страву». Гаспадыня, «щоб не загібла справа», імкнецца задурыць госця «размовамі і прыкрасамі», пераконваючы яго, што ў талерцы ежа з макама!.. Другі і бачыць падман, але, давячыся, глытае «щось страшне», бо не можа, не хоча ці баіцца прырэчыць...

Можна сцвярджаць, што ў сучасных перакладчыкаў баск Крапівы адчуваецца імкненне да найбольш поўнага захавання паэтыкі арыгінальнага

твора, яго ідэйнай задумы, рытмікі, рыфмоўкі, усёй вершаванай структуры аўтарскага тэксту. У той жа час трэба прызнаць, што зробленае С. Піліпенкам таксама мела сваё эстэтычнае значэнне. Як было адзначана Хв. Шынклерам, адступленні пры перакладзе – рэч магчымая, справа ў меры гэтых адступленняў. Што да Піліпенкі, то ён, на думку Шынклера, «не перабраў лішняга. Ім цалкам захаваны галоўныя рысы, асаблівасці прыёмаў Крапівіных, выслоўі беларускае мовы, яе прыказкі. Не згубілася гострасць, трапнасць»¹.

Кандрат Крапіва як «каталізатар» украінскай дыскусіі вакол байкі як жанру

Сучаснае літаратуразнаўства прызнае за жанрам байкі паўнаважнае тэматычнае напаўненне. Як адзначае В. Рагойша ў «Паэтычным слоўніку», «байка – невялікі, звычайна вершаваны, алегарычны твор павучальна-гумарыстычнага ці сатырычнага характару... Найбольш пашыраны байкі на маральна-этычныя і палітычныя тэмы. У байках закранаюцца пытанні літаратуры, мастацтва, рэлігіі, права і інш.»². Аднак гэтыя свае правы байка адстойвала не ў простых баталіях.

Кожнае з названых выданняў кнігі «Кропивині байки» мае ўступны артыкул, што таксама належыць пярэ Сяргея Піліпенкі. У прадмовах Піліпенка выявіў свае літаратуразнаўчыя магчымасці. Тут і аналіз гісторыі сусветнай байкі, і размова пра дасягненні ўкраінскіх байкапісцаў. Інфармацыя падаецца аўтарам мэтанакіравана, каб заявіць уласны погляд на новае, адпаведнае духу часу прызначэнне байкі. С. Піліпенка ўступае ў спрэчку з А. Лебядзінскім, які нібыта як «вораг байкі» не бачыць за гэтым жанрам у новым, паслярэвалюцыйным жыцці ніякай перспектывы. Меркаванні Піліпенкі на першы погляд здаюцца слушнымі, і беларускія рэцэнзенты Хв. Шынклер і А. Цітоў прымаюць яго бок.

Імкнучыся глыбей зразумець сутнасць дыскусіі, у якую ў ролі доказных аргументаў былі ўключаны творы Крапівы, мы палічылі патрэбным азнаёміцца з выступленнем самога А. Лебядзінскага. Спачатку гэта аказалася невырашальнай задачай, бо інфармацыі пра А. Лебядзінскага нідзе знайсці не ўдавалася. І толькі ўскосныя звесткі падказалі кірунак пошукаў.

Як выявілася, Лебядзінскі – адзін з псеўданімаў рэпрэсаванага ўкраінскага дзеяча нацыянальнага адраджэння 20–30-х гг. XX ст. Міхайлы Магілянскага (1873–1942). Увага да спадчыны Магілянскага пачала прабуджацца з надыходам XXI ст., пра што сведчаць асобныя публікацыі, змешчаныя

¹ Шынклер Хв. Кропивині байки // Маладняк. 1929. № 2. С. 108.

² Рагойша В. П. Паэтычны слоўнік. 3-е выд., дапрац. і дап. Мінск, 2004. С. 415–416.

ва ўкраінскім гісторыка-тэарэтычным часопісе «Слово і Час». Міхайла Магілянскі, выдатны знаўца замежных моў, меў шырокія веды ў галіне сусветнай літаратуры, быў актыўным аўтарам энцыклапедычнага слоўніка Бракаўза і Эфрона. Ён як крытык, літаратуразнаўца і пражак працаваў у Кіеве, быў звязаны з недзяржаўным выдавецтвам «Сяйво», дзе і выйшла ў 1927 г. згаданая Піліпенкам анталогія гумару «Веселый оповідач». За год перад тым Магілянскі надрукаваў у часопісе «Червоний шлях» скандальнае апавяданне «Вбивство», у якім сярод іншага выказаў думку пра тое, што вяртанне Міхайлы Грушэўскага з-за мяжы ва Украіну – вялікая памылка. М. Магілянскі нібы прадчуваў трагічныя наступствы нацыянальнага адраджэння.

Бальшавіцкі ідэолаг Андрэй Хвеля ў праграмна-разгромным артыкуле «Марныя спадзяванні ворагаў», змешчаным у часопісе «Комуніст», згадаў нядобрым словам і Магілянскага. «На мушку» Магілянскі быў узяты і ў сувязі з выступленнямі ў падтрымку Міколы Хвелявога. Акрамя таго, у сюжэтную канву створанага ў тыя гады рамана «Честь» – пра гісторыю жыцця і смерці хірурга Камніна – Магілянскі ўключыў з’едлівыя каментары адносна літаратурнага жыцця, палемізаваў, у прыватнасці, з групай «Плуг», кіраўніком якой, як мы адзначалі, быў Сяргей Піліпенка. Аб’ект, прадмет крытыкі аўтара рамана – масавізм у творчым працэсе, вузкая тэндэнцыйнасць плужан, вульгарызатарскія прыёмы пры ацэнцы літаратурных апанентаў.

Магілянскі аспрэчваў абсалютызацыю калектыўнага пры ігнараванні, недаацэнцы патрабаванняў асобнага індывідуума. М. Магілянскага параўноўваюць з Міхайлам Драгаманавым, які «...нагамі і сэрцам быў звязаны з Украінай, галава ж яго – у Еўропе»¹. У выніку прыкрых абставін сталася так, што «легальнае жыццё» літаратара М. Магілянскага прыпынілася. Арыгінальных яго твораў не друкавалі. Аднак у планах выдавецтва «Сяйво» значыліся рознага роду выданні, да падрыхтоўкі якіх меў непасрэднае дачыненне Магілянскі. Каб ратаваць сітуацыю, абысці цензуру, ён вырашыў скарыстацца псеўданімам. Прадмовы, навуковыя каментарыі Магілянскага да твораў Аляксея Старажэнкі, Ганны Барвінак падаюцца пад прозвішчам Валерый Чубінскі. Пры выданні твораў Марка Ваўчка Магілянскі выступаў як Т. Максімовіч. Зборнікі «Досвітні огні: Украінська художня проза від Г. Квіткі да Великої революції», анталогія «Веселый оповідач: книга гумору та сатири», як пазначана ў выданнях, убачылі свет пры ўдзеле Андрэя Лебядзінскага.

¹ Зелік О. А. Ідэі Еўропеізму в публіцистиці Михайла Могилянського // Філол. трактати. 2012. Т. 4, № 3. С. 130.

Такім чынам, становіцца зразумелым, што спрэчкі Піліпенкі з Лебядзінскім ва ўступным артыкуле да выдання ўкраінскамоўных перакладаў баек Кандрата Крапівы мелі свой прыхаваны падтэкст і былі выкліканы як суб'ектывісцкімі меркаваннямі, так і палітычнай кан'юнктурай часу. Харкаўская «сталічная гегемона-пралетарская думка» сутыкнулася з кіеўскай «правінцыйнай дробнабуржуазнай».

Звярнуўшыся да арыгінальнай творчасці Сяргея Піліпенкі, мы бачым, што пісьменнік усёй сваёй дзейнасцю імкнуўся паставіць мастацтва на службу новаму рэжыму. Так, яго верш «Дэманстрацыя» пабудаваны на разгорнутай метафары: усе літаратурна-жанравыя сілы дэманструюць сваю адданасць, «карыснасць сацыялізму». Пры гэтым Піліпенка згадвае і «малапрыкметную байку», якая ўслед за ўсімі на дэманстрацыі «ўзнямае Чырвоны сцяг». Піліпенка працаваў над стварэннем новай структуры байкавага верша, прыносячы ў байку разгорнутую страфічную архітэктоніку. У прыватнасці, яго байкі маюць чатырох-, шасці-, васьмірадковыя строфы («Рівніст», «Новый Веверлей» і інш.), яны ўспрымаюцца як традыцыйныя вершы, часам гучаць як прытчы.

Сяргей Піліпенка імкнуўся да ідэалагічнай напоўненасці байкі. У тагачаснай прэсе з'яўляліся сатырычныя вершы, гумарэскі, скіраваныя супраць белагвардзейшчыны, вонкавай і ўнутранай контррэвалюцыі. На думку Піліпенкі і яго прыхільнікаў, байка павінна выкарыстоўвацца ў дапамогу сатырычным газетным фельетонам або нават замяняць іх. Апаненты ж ідэі палітызацыі байкі лічылі, што апора на газетную хроніку, рэакцыя на «злобу дня», замена масак на сапраўдныя прозвішчы, падначаленне байкі палітычным пастулатам часу прывядуць да разбурэння яе жанравых прыкмет. Традыцыйная аснова байкі – умоўна-алегарычная вобразнасць. Канкрэтыка прапагандысцкага характару твора нівеліруе адвечныя гуманістычныя арыенціры байкі.

У сваіх артыкулах Піліпенка трывожыўся: яго калегі-сучаснікі адмаўляюцца ад «клятушчай бабуся байкі»: «Не знають бо, куди її подіти... Проза – не проза. Поезія – не поезія. Казка – не казка. Хто й зна що... Крутили головою. То й вирішили зовсім ні в які свої списки не містити»¹. За гэтым белетрысцкім пасагам прачытваўся мастацкі прыём вядзення палемікі: звярніце, маўляў, увагу на мяне як на змагара-наватара. А тым часам мы бачым, што байка шанавалася ўкраінскімі творцамі. Нават такія ўкраінскія пісьменнікі-неакласікі, як Максім Рыльскі, Мікола Зэраў, ад якіх можна было б чакаць рэакцыю на байку ў духу выказвання Дмытра Данцова пра «культурны прымітывізм гумару», ставіліся да байкі з належнай

¹ Рагойша В. П. Пазнач. твор. С. 13.

павагай. М. Рыльскі ў 1926 г. пры складанні анталогіі ўкраінскай літаратуры «За 25 років» не абмінуў жанр байкі. Заўважым, дарэчы, што разам з Рыльскім удзел ва ўкладанні анталогіі прымаў і М. Магілянскі (А. Лебядзінскі), але яго прозвішча ў апошні момант было выключана з ліку ўкладальнікаў.

Паказальны пры гэтым і змест хрэстаматыі «Сяйво», складзенай М. Зэравым у 1924 г. у дапамогу чытальнікам-дэкламатарам, куды паэт-неакласік уключыў творы сусветнай літаратуры, што адпавядалі яго высокім патрабаванням, эстэтычнаму смаку, разуменню задач мастацтва. Структура кнігі наступная: эпічныя ўрыўкі, балады, лірыка, сатыра і гратэск, байкі і прытчы, сцэны і маналогі, проза. Зрэшты, не лішне згадаць, што ў 1930 г. у Харкаве была выдадзена праца знакамітага, аўтарытэтнейшага філолага Аляксандра Патабні «Из лекций по теории словесности. Басня, пословица, поговорка». Аўтар сцвярджаў, што байка – «несмяротны спрадвечны жанр». Паводле Патабні, байка – адзін са спосабаў пазнання характару чалавека, усяго, што датычыцца маральнага боку яго жыцця¹.

У гэты час ва ўкраінскай мастацкай прозе пачала набіраць моц сатыра. Такія заганы грамадскага жыцця, як прыстасаванства, крывадушнасць, кар’ерызм, здрада высокім ідэалам, служэнню народу, перараджэнне партыйцаў і дзяржслужбоўцаў, двурушша і інш., сталі аб’ектам іроніі і сарказму ў творах Міколы Хвылявога, з якім спрачаўся, у прыватнасці, і Сяргей Піліпенка. Паплечнік Хвылявога драматург Мікола Куліш тых, каго абурала вастрыня новай сацыяльна скіраванай сатыры, трапна ахарактарызаваў «літаратурнымі парыкмахерамі»².

Прафесійная ўкраінская літаратурная крытыка (у тым ліку ў асобе Міхайлы Магілянскага – Андрэя Лебядзінскага) прыходзіла да перакананняў, што гумар у байцы дасягаецца з дапамогай спакойнага, аб’ектыўнага аповеду, пэўнага сутыкнення фактаў, з якога вырастае жарт. Сатыра ж – гэта найперш паэтычная згушчанасць. Гумар байкі скіраваны на частковае выяўленне прыватных недарэчнасцей. Палітычны ж аспект твора абавязваў аўтара да поўнага перакрэслівання негатыву як сацыяльнай з’явы. Выкрыццё адмоўных бакоў рэчаіснасці можа здзяйсняцца з дапамогай такіх сродкаў, як сарказм, іронія, гіпербала, гратэск, алегорыя, пародыя і інш. Усе названыя прыёмы сведчаць пра набліжанасць твора да сатырычных жанраў. Што да байкі, то яна, меркавалася, павінна развівацца, захоўваючы сваю «першародную аснову». Менавіта разважлівая танальнасць гумарыстычнай байкі адрознівае яе ад сатыры. Байкапісец – не выкрывальнік, не пракурор.

¹ *Потебня А. А.* Из лекций по теории словесности. 3-е изд. / под ред. В. И. Харциева. Харьков, 1930. С. 34–38.

² *Куліш М.* Твори : у 2 т. Київ, 1990. Т. 2. С. 437.

Ён аб'ектыўны мысляр, ён сябар, дарадчык, спачувальнік. Байка з добрай усмешкай, але і не без іранічных намёкаў; мова яе народная, пераважна вясковая, аднак і не без літаратурнай апрацоўкі; у ёй цэняцца камізм сітуацыі і слова, жарт; яна па-ранейшаму карыстаецца афарызмам, прамой мовай, дыялогам; яе арыенціры – мудры і добразычлівы скептыцызм.

Шлях усходнеславянскай байкі ў XX ст. быў пазначаны рознага роду выпрабаваннямі. Часам байка як жанр вымушана была мадыфікавацца, каб, арыентуючыся на патрабаванні ідэалагічных устаноў, змагацца з тымі заганнымі з'явамі, што «перашкаджалі поспехам савецкага ладу». Многія з такіх твораў, не маючы эстэтычнай каштоўнасці, будучы палітызаванымі па змесце, не вытрымалі выпрабавання часам, бо байка, адступаючы ад вечнай праблематыкі маральнага плана, вымушана была выконваць функцыю паліцэйскага, рэагуючы на актуальны палітычны заказ. Нельга не прызнаць, што так званае «прыкладное мастацтва» таксама мае права на існаванне. Аднак яго прызначэнне толькі ў мабільным рэагаванні на сітуацыю. На гэтым жыццё твора спыняецца. Праўда, здараліся выпадкі, калі вопыт такога сачыніцельства мог аказаць уздзеянне на літаратурны працэс у далейшым. Так, да прыкладу, творчая дзейнасць У. Маякоўскага як супрацоўніка «Окон РОСТА», сатырыка, байкапісца спрыяла нараджэнню яго аб'ёмнага крытычна-сатырычнага палатна – п'есы «Баня». Кандрат Крапіва ў сваіх байках таксама выкарыстоўваў шматлікія гумарыстычна-сатырычныя прыёмы, што абумовіла ўзмацненне яго таленту драматурга, аўтара бессмяротных камедый «Хто смяецца апошнім?», «Брама неўміручасці».

У дыскусіі Піліпенкі і Лебядзінскага наконт лёсу байкі Кандрат Крапіва непасрэднага ўдзелу не прымаў. Цалкам магчыма, што Магілянскі-Лебядзінскі, чалавек іранічнага характару, свядома захапіў Піліпенку і яго прыхільнікаў, правакуючы на прафесійную спрэчку. Творчая практыка беларускага байкапісца ў вялікай ступені адпавядала ўсім традыцыйным патрабаванням, што ставіліся да байкі. Разам з тым асобныя яго творы маглі з'яўляцца ілюстрацыяй прыстасаванасці байкі да новых рэалій часу, выканання ёй функцыі апэратыўнага рэагавання на грамадскае жыццё як асобнага чалавека, так і калектыву, краіны ў цэлым. Як адзначаў Пятро Глебка, у творах Крапівы не толькі «высмейваліся заганы застойнага вясковага быту», але і «выкрываліся падкопы і намеры імперыялістаў», сатырык «абрушваўся на перажыткі мінулага як бы з адлегласці... камуністычнага будучага»¹. Пры гэтым трэба прызнаць, што ўмоўна-алегарычная аснова байкі ўспрымалася беларускім аўтарам як закон.

¹ Глебка П. Некалькі слоў аб творчасці Кандрата Крапівы // Крапіва Кандрат. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1963. Т. 1 : Байкі і вершы. Паэмы. С. 8–9.

Ці быў Кандрат Крапіва непасрэдна ўключаны ў працэс вырашэння лёсу байкі як жанру, арганізаваны ўкраінскімі пісьменнікамі? Ці адчуваў беларускі творца тэа складанасці, якія вызначалі развіццё літаратурнага працэсу ва Украіне? Прамых сведчанняў пра гэта не захавалася, аднак паказальны той факт, што ў 1930 г. у Беларусі выйшлі выкананыя Кандратам Крапівой пераклады твораў знакамітага ўкраінскага гумарыста Астапа Вішні. Канцэптуальным з'яўляецца выказванне самога «вишневого гумориста» пра тое, што «трэба любіць людину. Більше, ніж самого себе. Тоді тількі маеш право смяіцца із себе, із своїх якіхось хіб, недоліків, недочотів і т. д. І буде такий дружній, такий хороший сміх»¹.

Пераважна на такіх зыходных пазіцыях стаяў і класік беларускай літаратуры Кандрат Крапіва пры напісанні сваіх гумарыстычных твораў, баек, камедый.

¹ Вишня О. Фейлетони. Гуморески. Усмешки. Щоденникові записи. Київ, 1984. С. 493.

